

Н. В. Ставчук

викладач кафедри теорії та практики іноземних мов

Уманського державного педагогічного університету

імені Павла Тичини

КОНЦЕПТ ЯК БАЗОВЕ ПОНЯТТЯ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Когнітивна лінгвістика – це відносно новий напрямок сучасної науки, проте його стрімкий розвиток підтверджено тим фактом, що когнітивна лінгвістика є предметом полеміки щодо правомірності свого існування, оскільки ціла когорта лінгвістів стверджує, що поняття «когнітивний» є розмитим або навіть «порожнім» [10, с. 55]. Проте, численні дослідження і отримані результати доводять його значимість для сучасної лінгвістики.

Когнітивний підхід в семантиці представлений таким американськими вченими, як: А. Гольдберг, Р. Джекендофф, Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Ч. Філлмор, Л. Талмі, Дж.Тейлор, Ж. Фоконьє, Б. Рудзка-Остін, А. Ченкі та ін. У вітчизняному мовознавстві проблемами когнітивної лінгвістики займаються Ю. Апресян, М. Болдирев, І. Бровченко, О. Воробйова, С. Жаботинська, В. Карасик, М. Кочерган, Т. Луньова, В. Манакін, М. Полюжин, Т. Радзієвська, Й. Стернін, Г. Уфимцева та ін.

Когнітивна лінгвістика відрізняється від інших когнітивних наук матеріалом, що досліджується. Адже, вона досліджує свідомість на матеріалі мови. Когнітивна лінгвістика – це мовознавчий напрям, у якому функціонування мови розглядається як різновид когнітивної, тобто пізнавальної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища [9, с. 169]. Методи когнітивної лінгвістики також інші. Когнітивна лінгвістика

досліджує ментальні процеси, що відбуваються при сприйнятті, осмисленні, пізнанні дійсності свідомістю, а також види і форми їх ментальних репрезентацій.

Базовими поняттями когнітивної лінгвістики є поняття інформації та її обробки людським розумом, поняття структур знання та їхня репрезентація у свідомості особистості і мовних формах. Поряд із іншими науками, когнітивна лінгвістика намагається відповісти на питання про те, як організована свідомість людини, як людина пізнає світ, які відомості про світ стають знанням, як створюються ментальні простори. Значення мови є надзвичайним, саме через мову, з одного боку, об'єктивується розумова діяльність, та з іншого – її вивчення – це шлях дослідження пізнання, тому що когнітивні та мовні структури існують у певних співвідношеннях. Когнітивна лінгвістика досліджує, як пов'язані структури людських знань із мовними формами, як вони представлені у свідомості людини.

Предметом когнітивної лінгвістики є проблема ролі мови у процесах пізнання світу, процесах його оформлення у вигляді понять, які закріплено мовними знаками, проблема співвідношення концептів з мовними картинами світу.

У сучасній когнітивній лінгвістиці ключовим стає поняття концепт, яке як термін все частіше використовується дослідниками, які розглядають проблеми мовного подання когніцій [3, с. 26]. Саме це ключове поняття відрізняє когнітивну лінгвістику від інших напрямів дослідження семантики. Це поняття має неоднозначні визначення, зміст концепту дуже істотно варіюють у концепціях різних наукових шкіл та окремих учених. Це пов'язано із тим, що концепт має

двоїсту сутність – психічну та мовну, – і це дає великий простір для тлумачення.

Російський учений В. Карасик виділяє низку підходів до концептів, розвинутих різними науковцями:

- концепт як ідея, що включає абстрактні, конкретно-асоціативні і емоційно-оціночні ознаки, а також спресовану історію поняття;

- концепт як особистісне осмислення, інтерпретація об'єктивного значення і поняття як змістовного мінімуму значення;

- концепт як абстрактне наукове поняття, що вироблене на базі конкретного життєвого поняття;

- концепт як сутність поняття, явища у своїх змістовних формах – в образі, понятті, символі;

- концепт як своєрідні культурні гени, що входять до генотипу культури, інтегровані функціонально-системні, багатовимірні (як мінімум тривимірні) ідеалізовані формоутворення, що спираються на понятійний або псевдопонятійний базис [4, с 12-13].

Австралійська дослідниця А. Вержбицька визначає концепт так:

- концепт-мінімум – це неповне знання смислу слова (відома реалія, але не все, що її стосується; у практиці вона для нього не є важливою);

- концепт-максимум – охоплює всебічне знання смислу слова, його енциклопедичну додачу, професійні знання про реалію.

В роботі російської ученої Н. Арутюнової термін *концепт* наділяється власним статусом. Уживання цього терміна

пов'язується з розширенням предметного поля лінгвістики за рахунок взаємодії з філософією і психологією. З підвищенням інтересу до проблеми «людина в мові» інтерпретація терміна *концепт* стала орієнтуватися на «сенси, який існує в людині і для людини, на інтер- і інтрапсихічні процеси, на означування й комунікацію» [6, с. 147-148].

Інша російська учена О. Кубрякова, концепт – це одиниця свідомості та інформаційної структури, що відображає людський досвід, а також «оперативна одиниця пам'яті, всієї картини світу, квант знання» [5, с. 90-93].

М. Телія визначає концепт, як «все те, що ми знаємо про об'єкт в усій екстенсії цього знання». Він є семантичною категорією найбільш високого ступеня абстракції, що включає в себе приватні значення конкретизації загальної семантики.

Для Ю. Степанова концепт – мікромодель культури, він породжує її і породжується нею [10, с. 40-76].

У дослідженнях А. Залевської концепт визначається як спонтанно функціонуюче в пізнавальній і комунікативній діяльності індивіда базове перцептивно-когнітивно-афективне утворення динамічного характеру, що підпорядковується закономірностям психічного життя людини і внаслідок цього, через низку певних параметрів, відрізняється від понять значень як продуктів наукового опису з позиції лінгвістичної теорії [2, с. 39].

Один із засновників учення про концепт С. Аскольдов визначає його як «мисленнєве утворення, яке заміщує нам у процесі думання неозначену множинність предметів того самого роду» [1, с. 269]. Концепт не завжди є замінником

реальних предметів, він може замінити певні частини предмета чи реальних дій [1, с. 270].

Концепт у свідомості людини виникає в результаті діяльності, досвідного пізнання світу, соціалізації та має свої складові:

- чуттєвий досвід;
- розумові операції з уже існуючими в його свідомості концептами;
- предметна діяльність людини;
- мовленнєве знання;
- свідоме пізнання мовленнєвих одиниць.

Таким чином, концепт – ментальне утворення, що є базовою одиницею розумового коду людини, що володіє відносно впорядкованою внутрішньою структурою та представляє собою результат пізнавальної діяльності особистості і суспільства та несе комплексну, енциклопедичну інформацію про відображуваний предмет або явище, про інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю і відношенню суспільної свідомості до цього явища чи предмета.

Протягом останнього часу однією з найважливіших проблем когнітивної лінгвістики стала проблема відображення у свідомості людини цілісної картини світу, зафіксованої мовою.

Людина, набуваючи досвід, трансформує його в певні концепти, які логічно пов'язуючись між собою, формують концептуальну систему; вона конструюється, модифікується і уточнюється людиною безперервно. Концепти, опиняючись частиною системи, попадають під вплив інших концептів та

видозмінюються. Змінюється з плином часу і кількість концептів, і об'єм їх змісту [8, с. 30].

Концептосфера – це суто розумова сфера, що складається з концептів, що існують у вигляді розумових картинок, схем, понять, абстрактних сутностей, узагальнюючих різноманітні ознаки зовнішнього світу [7, с. 140]. Мовна картина світу – це та частина концептосфери, яка одержала вираження за допомогою мовних знаків, сукупність значень, переданих мовними знаками цієї мови [8, с. 135]. Зіставлення різних мовних картин світу дозволяє побачити загальнолюдські універсалії у відображенні, оточуючого людей світу і в той же час дає можливість побачити специфічне, національне, а потім і групове, і індивідуальне в наборі концептів та їх структуризації.

Структура концепту включає в себе:

- образний компонент;
- інформаційний зміст;
- інтерпретаційне поле.

Образний компонент у структурі концепту двоскладовий: перцептивний образ – зорові, тактильні, смакові, звукові і нюхові образи; когнітивний (метафоричний) образ – когнітивний чуттєво-наочний образ, який наповнює абстрактний концепт конкретним образним змістом, що дозволяє закріпити його в універсальному предметному коді мислення.

Інформаційний зміст концепту включає мінімум когнітивних ознак, що визначають основні, найбільш важливі відмінні риси концептуалізуючого предмета чи явища.

Інформаційний зміст багатьох концептів близький до змісту словникової дефініції ключового слова концепту.

Інтерпретаційне поле концепту включає когнітивні ознаки, які в тому чи іншому аспекті інтерпретують основний інформаційний зміст концепту, впливають із нього, представляючи собою деяке підсумкове знання, або оцінюючи його. Виділяють такі зони інтерпретаційного поля:

1) оціночна зона – об'єднує когнітивні ознаки, які виражають загальну оцінку, естетичну, емоційну, інтелектуальну, тощо;

2) енциклопедична зона – об'єднує когнітивні ознаки, що характеризують ознаки концепту, потребують знайомства з ним на базі досвіду, навчання;

3) утилітарна зона – об'єднує когнітивні ознаки, що виражають утилітарне, прагматичне ставлення людей до денотату концепту, знання, пов'язані з можливістю та особливостями його використання для практичних цілей;

4) регулятивна зона – об'єднує когнітивні ознаки, які приписують, що треба, а що не треба робити у сфері, що покривається концептом;

5) соціально-культурна зона – об'єднує когнітивні ознаки, що відображають зв'язок концепту з побутом і культурою народу: традиціями, звичаями, конкретними діячами літератури і мистецтва;

6) пареміологічна зона – сукупність когнітивних ознак концепту, об'єктивованих прислів'ями, приказками та афоризмами.

Крім структури концепту, важливим є також питання класифікації або типології. Пошуки визначення концепту, його

ментальної специфіки були тісно пов'язані з проблемою класифікації концептів, якій дослідники приділяли велику увагу. На сьогодні існує велика кількість робіт присвячених цьому питанню, в яких розкриваються різні підходи до його вирішення. На наше переконання, найбільш важливо розрізнати концепти за типом знання, відображення дійсності, яке вони закріплюють, оскільки саме від цього залежать методи виділення та опису концептів. Проведене дослідження в цій галузі дозволяє запропонувати таку типологію концептів:

- концепти – уявлення – об'єктивуються у мові переважно лексичними одиницями конкретної семантики. Проте, що смислова сторона подібних одиниць репрезентує саме уявлення, свідчать словникові дефініції цих лексем, багато з яких практично складаються з перерахування чуттєво сприйманих ознак предмета номінації;

- схема – концепт, представлений деякою узагальненою просторово-графічною або контурною схемою;

- поняття – концепт, який відображає найбільш загальні, істотні ознаки предмета чи явища, результат їх раціонального відображення і осмислення;

- фрейм – мислимий у цілісності його складових частин багатокomпонентний концепт, сукупність стандартних знань про предмет або явище;

- сценарій – послідовність кількох епізодів у часі; це стереотипні епізоди з ознакою руху, розвитку;

- гештальт – комплексна, цілісна функціональна розумова структура, що впорядковує різноманіття окремих явищ у свідомості.

Отже, істотною для лінгвокогнітивних досліджень виявляється класифікація концептів за їхньою приналежністю до певних груп носіїв. З цієї точки зору виділяють універсальні концепти та національні концепти. Існують групові, вікові, гендерні, професійні, індивідуальні концепти.

Список використаних джерел

1. Аскольдов С. Концепт и слово / С. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антология. М. : Просвещение, 1997. С. 267–279.
2. Залевская А. А. Психологический подход к проблеме концепта / А. Залевская // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж : ВГУ, 2001. С. 12–16.
3. Карасик В. Базовые характеристики концептов. Антология концептов / В. Карасик, Г. Слышкин. Волгоград : Парадигма, 2005. 243 с.
4. Карасик В. Языковые концепты как измерения культуры / В. Карасик. Архангельск : Гнозис, 1997. 475 с.
5. Кубрякова Е.С. О когнитивной лингвистике и семантике термина «когнитивный» // Вестник Воронежского гос. ун-та, Сер. Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2001, Вып. 1. Воронеж, 2001. С. 4 – 10.
6. Куликова И. Введение в металингвистику. Лингвистическая терминология в коммуникативно-прагматическом аспекте / И. Куликова, Д. Салмина. СПб. : САГА, 2002. – 352 с.
7. Маслова В. Лингвокультурология : [уч. пос. для ст-в высш. учеб. заведений] / В. Маслова. М. : Академия, 2001. 208 с.
8. Попова З. Когнитивная лингвистика / З. Попова, И. Стернин. М. : Восток–Запад, 2007. 314 с.

9. Степанов Ю. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. Степанов. М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. С. 40–76.
10. Фрумкина Р. М. Теории среднего уровня в современной лингвистике // Вопросы языкознания. 1996, №2. С. 55 – 67.